

УДК 141.7:82.0.07

КОЛІСНИК Ю.М.

ДИСКУРС ІНОЗЕМНОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРИЗМІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Досліджується поняття дискурсу іноземномовної комунікації; аналізується низка запропонованих провідними мовознавцями ХХ–ХХІ ст. дефініцій терміна “дискурс”; узагальнено аналітичні ретроспективні та проспективні екскурси стосовно розвитку філологічної науки, які становитимуть підґрунтя для наступних наукових пошуків.

Ключові слова: дискурс, текст, діалог, адресованість, комуніканти, екстралінгвістичні фактори.

Исследуется понятие дискурса иноязычной коммуникации; анализируется ряд предложенных ведущими языковедами ХХ–ХХІ вв. дефиниций термина “дискурс”; обобщены аналитические ретроспективные и проспективные экскурсии относительно развития филологической науки, которые станут основой для последующих научных исследований.

Ключевые слова: дискурс, текст, диалог, адресованность, коммуниканты, экстралингвистические факторы.

The notion of the discourse of the foreign language communication is researched; a number of the definitions of the term “discourse”, offered by the leading linguists of the ХХ–ХХІ с. is analyzed; analytical retrospective and prospective excursus, referring to the development of the philology, which will form the basis for the future scientific researches are generalized.

Key words: discourse, text, dialogue, addressing, participants, extralinguistic factors.

Актуальність дослідження дискурсу в сучасній лінгвістиці полягає в тому, що дискурс займає центральне місце в сучасних видах спілкування і зумовлюється зростаючим інтересом до лінгвістичного опису передбачуваного адресата у художній комунікації, а також специфікою адресованості

Колісник Юлія Миколаївна, викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу, Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

дискурсу як однієї із важливих проблем лінгвістики тексту, яка має своїм джерелом введення у фокус лінгвістики розгляд феномена життя, в центрі якого знаходиться людина з усіма її психічними складовими і станами, формами соціального існування і культурної діяльності.

Метою автора статті було висвітлити посилену семантичну еволюцію поняття “дискурс”. Теорія дискурсу – один із напрямків лінгвістики, який набуває все більш активного розвитку. Проте водночас багато питань теорії і аналізу дискурсу залишаються недостатньо вивченими.

Ще донедавна (наприкінці ХХ ст.) термінологічні словники з мовознавства тлумачили дискурс переважно як “розмову”, “суперечку”, “діалог”. Одночасно в літературознавчому словнику за редакцією К. Тререра (Worterbuch der Literaturwissenschaft) дискурс інтерпретується в такий спосіб: 1) у прагматиці тексту – як когерентний текст; 2) у мовознавстві – як когерентна послідовність мовних компонентів, висловлювань, особливо в соціальних контекстах; 3) у соціології – як процес взаєморозуміння думок, норм і позицій партнерів комунікації; 4) у когнітивній психології та лінгвістиці – як сукупність ментальних процесів, пов’язаних з певними комунікативно детермінованими лінгвістичними процесами [1, 117].

Гетерогенність поняття “дискурс”, очевидно, пов’язана з його методологічним потенціалом, його здатністю поєднувати численні та різні за змістом наукові категорії, явища, його певною науковою привабливістю. Поняття “дискурс” функціонує сьогодні у різних галузях наук, у різних комунікативних сферах. Воно належить до найбільш уживаних понять нашого часу.

Провідною ознакою, своєрідним когнітивним маркером дискурсу, на думку авторів вищезгаданого словника, є те, що дискурс – це мова в дії й одночасно мова дії, а не якась абстрактна система. Детальну презентацію трактування терміна “дискурс” містить енциклопедичний словник під редакцією В. Ярцевої [2, 15]. Наголошуються, зокрема, наступні

справедливі думки: дискурс – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами, це мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як компонент взаємодії людей, їхньої свідомості та мови. Автори звертають увагу також на когнітивно-психологічне та антропологічне коріння дискурсу, закладене ще в працях М. Бахтіна [3, 306].

Додатковим стимулом звернення лінгвістів до проблеми адресованості стало усвідомлення того факту, що “у породженні мовлення, – як відмічає Є. Кубрякова, – виявляються сили, що виходять по суті не від мовця, а від його оцінки стану, знань, розуму, приналежності до того чи іншого соціального стану і т. п. тих, на кого мовлення розраховане” [4, 70].

Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежовував план дискурс – мовлення, яке привласнюється людиною, яка говорить, і план оповідання. Під “дискурсом” Е. Бенвеніст розуміє “будь-яке висловлювання, котре зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника” [5, 254, 13].

Варто зазначити, що у сучасній лінгвістиці поняття дискурсу трактується неоднозначно. Для визначення нашого розуміння дискурсу всі існуючі підходи можна звести до наступних:

1. Дискурс визначається через текст або текст через дискурс.

2. Дискурс розуміють як когнітивний процес, пов'язаний із творенням мовленнєвої поведінки.

3. Дискурс розглядається як послідовність взаємозв'язаних висловлювань, об'єднаних спільністю цільового завдання.

4. Дискурс визначається як засіб бесіди та мислення, які, як і жанри, можуть ставати ритуалізованими.

5. Дискурс тлумачиться як мовленнєве утворення, одиниця вищого, ніж речення, рівня.

6. Дискурс розглядається як форма мовленнєвого спілкування, яка передбачає взаємозв'язок між мовцем та слухачем, як міжособистісна діяльність.

7. Дискурс розуміється як складна комунікативна подія.

8. Дискурс тлумачиться як соціолінгвістична структура, яка твориться адресатом у конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуаціях.

Трактуючи поняття дискурсу, варто звернути увагу на таку характерну рису будь-якого терміна як його прагматичність, тобто залежність змісту терміна від прагматичної діяльності, в якій він використовується, від намірів та установок людей, які його використовують.

Вже в минулому столітті термін “дискурс” був полісемічним: у Словнику німецької мови Якоба та Вільгельма Грімма 1860 року вказані наступні семантичні характеристики терміна дискурс: 1) діалог, бесіда; 2) мова, лекція.

У теорії тексту поняття “дискурс” багатозначне. Термін “дискурс” використовується низкою авторів у майже омонімічних значеннях. Проаналізувавши ряд праць провідних мовознавців ХХ–ХХІ ст., можемо виділити, власне, найважливіші значення:

зв'язний текст;

усно-розмовна форма тексту;

діалог;

група висловлювань, пов'язаних між собою за змістом [6, 116].

З плином часу визначення терміна “дискурс” як терміна лінгвістики тексту вийшло за межі тексту чи відрізка тексту і почало поєднувати в собі перерахування умов, в яких цей текст актуалізується. Доречним вважаємо навести визначення дискурсу, запропоноване В. Петровим та Ю. Карауловим. Ця дефініція акумулює посилання на дискурс Т.А. ван Дейка, якому належить пріоритет в описі дискурсу сучасного мовознавства: “...дискурс – це складне комунікативне явище, яке окрім тексту включає ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, судження, припущення, установки, цілі адресанта),

які необхідні для розуміння тексту” [7, 84]. Варто зауважити, що це лаконічне визначення лягло в основу багатьох лінгвістичних досліджень тексту сучасного періоду.

У рамках першого підходу спроба визначити текст через дискурс або дискурс через текст приводить до визначення первинності тексту/дискурсу. Так, В. Звєгінцев розуміє дискурс як елементарну одиницю тексту, тобто складне ціле або змістовну єдність, що вирізняється на рівні мови і, як правило, реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками.

Однією з вартих уваги рис тексту є те, що його інтерпретація здійснюється через речення, причому речення розглядаються як члени дискурсу. Наявність змістовної надбудови, спроможної з'єднати окремі речення в єдине ціле, і веде до утворення зв'язного тексту або дискурсу. Сміслова інтерпретація зв'язності дискурсу є причиною схеми розгортання тексту. Б. Зільберт стверджує, що текст – одиниця мовлення, явище системи комунікації, тобто явище соціально-мовленнєвого рівня. Фактично текст ототожнюється з дискурсом і розглядається як комунікативна одиниця, де мовні елементи і структури використовуються для реалізації певних комунікативних цілей, задач і установок [8, 71, 12].

В. Красних зробив спробу поглянути на дискурс з точки зору когнітивних структур, які лежать в основі мовної компетенції. На протигагу В. Звєгінцеву, текст (за В. Красних) є “елементарною, тобто базовою основою дискурсу” – явищем не тільки лінгвістичним, а й екстралінгвістичним. Текст володіє формально-змістовою структурою, яка допомагає вичленити його в дискурсі. Текст є продуктом як мовлення, так і мислення, продуктом, який уперше з'являється в момент породження його автором і може переживати наступні переродження при сприйнятті його реципієнтом. На формування концепту тексту здійснюють вплив два фактори – ситуація та індивідуальний мовний простір автора. На мотивованість дискурсу вказує В. Кох, на думку якого, дискурс – це

будь-який текст (або частина тексту), в якому є ознаки одного й того ж конкретного мотиву.

О. Ішмуратов ототожнює дискурс з певним видом тексту. Так, дискурс – це текст, який містить міркування, тобто текст, в якому фіксується певний хід думки, а комунікативний дискурс – це текст, що містить взаємозалежні судження деяких суб'єктів. Англійські дослідники Р. Ходж та Дж. Кресс розглядають текст і дискурс як такі, що доповнюють один одного, акцентуючи при цьому або соціальний, або мовний рівень [9, 74].

Дискурс трактується як складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу продукування та сприйняття текстів. Дискурс за Т. ван Дейком, – це складна комунікативна подія, суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерні риси якої – інтереси, цілі та стилі.

Н. Арутюнова визначає дискурс як “зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що бере участь у взаємодії між людьми і механізмах їх свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене у життя” [10, 136, 14].

Дискурс також розуміється як текст, “представлений у вигляді особливої соціальної даності” і “утворений в результаті мовленнєвої діяльності представників певної лінгвокультурної спільноти, який розглядається у сукупності його лінгвістичних параметрів та соціокультурного контексту”.

І якщо дискурс – категорія, яка постає як особлива соціальна даність, то текст – категорія, яка належить і черпає свої сили у мовній сфері. Як про дискурс можна говорити про текст оповідання, вірша, виступу, але цього не можна сказати про текст вправи з граматики, яка є набором речень, правила, що ілюструє якесь граматичне явище. Дискурс – це текст, що містить роздуми, тобто текст, у якому фіксується деякий хід думок. Більше цього, дискурс можна уявити як таке складне комунікативне ціле, в

якому мовлення – осмислені роздуми, представлені у вигляді тексту і звернені до іншого, виступає в єдності об'єктивних та суб'єктивних сторін, а знання, об'єктивуючи інтерсуб'єктивний досвід, замкнуте на суб'єкт комунікації і включає інтенційні структури останнього. У цьому значенні дискурс може бути охарактеризованим як витвір мовлення і як знакове утворення, план вираження якого включає, у крайньому випадку, два шари: трансфастичний, що реалізується як впорядкована та інтегрована в єдине ціле послідовність утворюючих полотно тексту висловлювань, синтаксис і семантика яких залежить від синтаксису і семантики сусідніх висловлювань; і текстеномічний. Останній реалізується через семантичні і формально-граматичні відносини і зв'язки між словами чи сукупностями слів як компонентів текста, в основі співвідношення яких лежить загальність їх функціонально-семантичної значимості в рамках дискурсу [11, 179].

Судячи з вищесказаного, можна стверджувати, що дискурс не є хаотичним утворенням; маючи певні особливості і характеризуючись певними аспектами, дискурс регулюється певними правилами послідовності.

На нашу думку, варто зробити висновок про те, що дискурс – це послідовність висловлювань; це цілком систематизоване і впорядковане утворення, регульоване конкретними правилами та нормами (хоча природним є і відхилення від цих норм). Про дискурс як послідовність висловлювань можна сказати, використовуючи образний вислів Р. Барта, що він “проростає доверху, як зерно, але тягнеться вперед, як лінія”.

На основі вищесказаного вважаємо за доцільне спробувати дати узагальне визначення дискурсу. Дискурс – це комунікативна подія, що обумовлюється взаємозв'язком між мовцем та слухачем і передбачається мовленнєвою поведінкою останніх [14].

Отже, аналізуючи все вищезгадане, можемо зробити наступний висновок: хоча теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується і досліджується вченими-лінгвістами, загальнозна-

ного підходу та універсального визначення поняття “дискурс” ще досі не існує. Воно (поняття) розглядається з точки зору найрізноманітніших аспектів: і як комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Але, незважаючи на те, що всі ці підходи базуються на різноманітних рисах і характеристиках, вони не виключають одне одного, а навпаки – доповнюють і більшою мірою розкривають сутність поняття “дискурс”. Попри велику працю мовознавців у галузі дискурсознавства, жодне із згаданих визначень дискурсу не претендує на завершеність чи досконалість і, безперечно, потребує подальших теоретичних та аналітичних спостережень й узагальнень, що може допомогти досліднику глибше зрозуміти і розтлумачити зміст дискурсу, визначити його суттєві ознаки, тенденції розвитку, а також слугувати спрямовуючим орієнтиром у подальших наукових пошуках та дослідженнях.

1. *Trager C.* Wörterbuch der Literaturwissenschaft / *Trager C.* – Leipzig, 1986.
2. *Ярцева В.М.* Проблема связи языка и общества в современном зарубежном языкознании / *Ярцева В.М.* // Язык и общество. – М.: Наука, 1968. – С. 39–55.
3. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества / *Бахтин М.М.* – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. *Кубрякова Е.С.* Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / *Кубрякова Е.С.* // Язык и наука конца XX века. – М.: Рос. Гуманит. ун-т, 1995. – С. 144–238.
5. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / *Э. Бенвенист.* – М.: Прогресс, 1974. – 448 с.
6. *Dijk T.A. van.* Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse / *Dijk T.A. van.* – London, N.Y., 1977 – 534.
7. *Ван Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В. Петров; под ред. В.И. Герасимова. Вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989.
8. *Караулов Ю.Н., Петров В.В.* От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Вступ. ст. к сборнику работ Т.А. ван Дейка “Язык. Познание. Коммуникация”. – М.: Прогресс, 1989.
9. *Hodge R., Kress G.* Language as Ideology / *Hodge R., Kress G.* – New York: Routledge, 1993. – 230 p.

10. *Арутюнова Н.Д.* Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.

11. Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 405 с.

12. *Карасик В.И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.

13. *Макаров М.А.* Основы теории дискурса / М.А. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.

14. *Арутюнова Н.Д.* Фактор адресата / Арутюнова Н.Д. // Известия АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – №4. – С. 356–357.

© Ю.Колісник, 2009

Надійшла до редколегії 12.03.2009.